

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΑΘΗΝ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΑΘΑ¹

Τῷ 1879 ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Σάθας ἐξέδιδεν ἐν Βενετία, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ Νανιανοῦ κώδικος τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, τὸ «Κρητικὸν Θέατρον» του, ἔκδοσιν, ἣ ὁποία παρέσχεν ὁμολογουμένως πλείστας μέχρι τοῦδε ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἀσχοληθέντας περὶ τὴν νεοελληνικὴν γραμματείαν, παρ' ὅλον ὅτι κατὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ὁ μακαρίτης μεσαιωνοδίφης δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὰ κείμενα τῶν τεσσάρων κρητικῶν δραμάτων, τὰ ὁποῖα ἐν αὐτῇ περιέλαβεν.

Ὁ Σάθας, δυστυχῶς, ἔστρεφετο τῆς ἀπαιτουμένης ἐπιστημονικῆς προπαιδείας διὰ τὴν μεθοδικὴν δημοσίευσιν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον φιλοστόργως καθ' ὅλον τὸν βίον του περισυνέλεγε. Προσέτι δὲ — καὶ τοῦτο ἰσχύει εἰδικῶς διὰ τὸ τμήμα τῆς ἐργασίας του, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν κρητικὴν μεταβυζαντινὴν θεατρικὴν παραγωγὴν — προσέτι, λέγω, δὲν ἦτο ἀτόχος τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν γεγραμμένα τὰ θεατρικὰ ἔργα, τῶν ὁποίων τὴν ἔκδοσιν ἐπεχείρει. Διὰ τοὺς λόγους τούτους κυρίως κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐν λόγῳ δραμάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ σειρὰν ἦσαν ὁ Ζήνων, ὁ Στάθης, ὁ Γύπαρις καὶ ἡ Ἐρωφίλη, ἦτο ἐπόμενο νὰ περιπέσῃ εἰς ἃ περιέπεσε μεθοδολογικὰ καὶ ἄλλα σφάλματα.

Ἐπανόρθωσίν τινων ἐκ τῶν σφαλμάτων του, τῶν ἀναφερομένων εἰς κακὴν ἀνάγνωσιν τῶν κειμένων τοῦ Νανιανοῦ κώδικος, εἰς παρερμηνείας κλπ., ἐπεχείρησεν ὁ ἀείμνηστος Στέφανος Ξανθουδίδης, δημοσιεύσας «Διορθωτικὰ εἰς τὰ Κρητικὰ Δράματα²». Ἐπίσης διορθωτικὰς τινὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὸ Κρητικὸν Θέατρον, ἐχούσας κυρίως ἀφετηρίαν μερικὰς τῶν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου προταθεισῶν διορθώσεων, διετύπωσεν ὁ συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ κ. Στυλιανὸς Δεινάκις ἐν συνεδρίᾳ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῆ 17^ῃ Δεκεμβρίου 1922³.

Ἐκιοτε ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Σάθα δημοσιευθέντων δραμάτων ἠδυνήσαμεν ν' ἀποκτήσωμεν τῷ 1928 ἐν τῇ σειρᾷ *Texte und Forschungen zur*

¹ Ἡ παροῦσα μελέτη ἀνεκοινώθη ἐν συνεδρίᾳ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῆ 28^ῃ Μαΐου 1932.

² *Byz - Neugr. Jahrb.* τ. 2, σελ. 66 κ.έ.

³ Ἰδὲ Ἀθηῶς 35, 244.

Byzantinisch - Neugriechischen Philologie (ἀρ. 9) τὴν *Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτζη*, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδου μετ' ἔκτενουῦς εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου.

Μέχρις οὗτου εὐρεθοῦν οἱ ἐρευνηταί, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπιχειρήσουν τὴν ἐπανέκδοσιν καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῷ Κρητικῷ Θεάτρῳ ὑπολειπομένων τριῶν δραμάτων, ὑπηρεσίαν, νομίζω, παρέχουν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὅσοι διὰ προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν, κατὰ δύναμιν, καθιστοῦν ὀλιγώτερον ἐπίπονον τὴν μέλλουσαν ἐργασίαν τοῦ ἐκδότου. Βεβαίως μία ἐκ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων εἶναι ἢ κατὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ τοῦδε προπαρασκευαστικῆ διὰ διορθώσεων ἐργασία πρὸς πλήρη ἀποκάθαρσιν τοῦ κειμένου. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ταύτην πολὺ μέλλουν νὰ βοηθήσουν αἱ ἤδη ὑπάρχουσαι ἐκδόσεις τῶν σχεδὸν συγχρόνων ἔργων τῆς κρητικῆς παραγωγῆς, τῆς *Ἐρωφίλης*, ἐννοῶ, τοῦ *Φορτουνάτου*, τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων μᾶς ἔδωσεν ἡ φιλοπονία καὶ κριτικὴ ἰκανότης τοῦ ἀειμνήστου Ξανθουδίδου. Τὰ κείμενα ταῦτα πρόκειται μεγίστας νὰ παράσχουν ὑπηρεσίας, διότι ἐγράφησαν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχε πλήρως διαμορφωθῆ τὸ κρητικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα, καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Γ. Χατζιδάκις τόσον εἰς τὴν περὶ *Ἐρωτοκρίτου* μελέτην του,¹ ὅσον καὶ εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν του περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ *Ηάππα* ἐκδόσεως τοῦ *Σπανέα* ².

Δυστυχῶς μὴ δημοσιευομένων ὑπὸ τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως Σάθα τῶν σχετικῶν παραλλαγῶν τοῦ χειρογράφου, ὁ ἐπιχειρῶν διορθώσεις εἰς τὸ Κρητικὸν Θεάτρον, χωρὶς νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, κινδυνεύει ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς συγγραφεῖς δημιουργήματα τῆς ἰδικῆς του φαντασίας. Αἱ ἰδικαί μου ὅμως διορθώσεις εἰς τὴν κωμωδίαν *Στάθης* τῶν μέσων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, τὰς ὁποίας κατωτέρω δημοσιεύω, δὲν διατρέχουν, πιστεύω, τὸν κίνδυνον τοῦτον, καθότι σκοπὸν ἔχουν νὰ ἐπανορθώσουν κυρίως παραναγνώσματα τοῦ ἐκδότου, ὀφειλόμενα εἰς τὴν ἄγνοιαν τοῦ κρητικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος.

Ἐκ τῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων διορθάνω ἑκεῖνα μόνον, ἐκ τῶν ὁποίων ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Σάθας περιέπεσεν εἰς αὐτά, ἐπειδὴ δὲν ἀνεγνώρισεν τοὺς γραμματικὸς τύπους, οἱ ὅποιοι ὑπόκεινται εἰς πολλὰ ἀνορθογραφημένα χωρία τοῦ χειρογράφου.

Μετὰ τὴν ἔκτενῆ, ἴσως, εἰσαγωγὴν ταύτην, προβαίνω ἤδη εἰς τὰς διορθώσεις :

Πρόλογ. στ. 18.

νὰ μὲν μορῶ.

Διορθωτέον : νὰ μὴ μορῶ.

Τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται πλειστάκις ἐν τῇ ἐκδόσει.

¹ Ἐπιστημ. Ἐπετ. 6, 23.

² Βυζαντις 2, 23.

Πρᾶξ. Α, 4. για πᾶς ὄντας βραδυνάζεται καὶ τὴν ἡμέρα χάνη.

Τὸ πᾶς τοῦ ἐκδότου διορθωτέον: πᾶσ'. Ἡ μετὰ συνδέσμου χρῆσις τοῦ ἀκλίτου καταστάντος πᾶσα ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαγῆ εἰς τὸν Στάθην (Α 69, πᾶσα ὄντας λογιᾶσω. Α 179, πᾶσα ὄντας εἶναι ἀρχιμηνιά), ὅπως καὶ εἰς ἄλλα νεοελληνικά δημοτικά κείμενα.

Α, 31. ... ἀνή κ' ἡ ποθητή σου
μοῦ τό 'πε...

Ἐπειδὴ ἔνεκα τῆς ἀνορθογράφου γραφῆς τοῦ ἐκδότου δὲν εἶναι προφανὲς περὶ τίνος τύπου πρόκειται, διορθῶν: ἀνεῖ. Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ἂν εἶναι.

Α, 71. 'ς ὅλα τὰ πρᾶμμα ἀκριβειὰ πάντοτε ὡς εἶναι λέσι.

Διορθωτέον: 'ς ὅλα τὰ πρᾶματ' ἀκριβειὰ πάντα πῶς εἶναι λέσι. Μετὰ τὴν διόρθωσιν ἡ πρότασις ἀποκτᾷ νόημα.

Α, 79. δ' ἐν 'ς τὴ χώρα μοναχάς...

Διορθ.: δὲν εἶ [= δὲν εἶναι].

Α, 81. Ὁ στίχος οὗτος, χάριν τοῦ μέτρου, πρέπει νὰ διορθωθῇ:

Ἄς πηαινῶμε τὸ λοιπονίς, Φλουρού, καὶ κάτεχέ το,

ἀντικαθισταμένου τοῦ τύπου τὸ λοιπὸς διὰ τοῦ ἐπίσης συνήθους τὸ λοιπονίς.

Α, 114. Τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ νὰ διορθωθῇ ὁ στίχος ὡς ἑξῆς:

Ἐσὺ 'παινᾶς τὴν τέχνη σου, 'γὼ τὴ δική μου πάλι.

Εἶναι δυνατόν αἱ προτάσεις νὰ παρατεθοῦν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ συνδέσμου καί.

Α, 118. θαρρῶ νὰ σοῦ 'ρθεν ἡ μυρωδιά καὶ κάτσε σου 'ς τ' ἀρθούνια.

Ἀφαιρουμένου τοῦ ν τοῦ σοῦ 'ρθεν, ὁ στίχος εὐοδοῦται ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως.

Α, 129. πάλι πολλὰ ἐνέστεξες, τοῦ φαητοῦ θυμάσαι.

Τὸ ἐνέστεξες προφανῶς σημαίνει ἀναστέναξες. Πρέπει νὰ γράψωμεν: ἐνεστέναξες. Ὁ τύπος οὗτος προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀνεστέναξες, ὡς τὸ ἐνέθρεψα ἐκ τοῦ ἀνέθρεψα, καθ' ἃ ἐδίδαξεν ὁ καθηγητῆς κ. Γ. Χατζιδάκις ἐν τῇ «Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου» πραγματεία του¹. Διὰ τῆς διορθώσεως ταύτης ἀποφεύγεται καὶ ἡ ἐν τῷ στίχῳ χασιμωδία.

¹ Ἑρωτόκριτος, σελ. 465. Ἐκδ. Ξανθοῦδ.

A, 139. Καὶ τὸ λειοντάρι κι' ὁ *Μαρτῆς* ἴντά ἔχει μετὰ σένα
νὰ κάμη ὁποῦ ἴσαι ἀδυνατός παρ' ἄθρωπο κανένα;

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ *Μπράβος* καὶ ὁ *Πετροῦτζος*, δύο πρόσωπα τῆς κωμωδίας, συζητοῦν περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ «πόθου», τοῦ ἔρωτος. Ὁ *Μπράβος* ὑποστηρίζει (A 137): καὶ ὁ *Μάρτες* [= ὁ Ἄρης] τὸ λειοντάρι

γροικᾷ τόμ πόθο ἔς τὴν καρδιά, γιατί ἔχει πλεῖσα χάρι¹.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ *Πετροῦτζος* ἀποκρίνεται (A 139) λογοπαικῶν :

Καὶ τὸ λειοντάρι κι' ὁ *Μαρτῆς* ἴντά ἔχει μετὰ σένα
νὰ κάμη ὁποῦ ἴσαι δυνατός παρ' ἄθρωπο κανένα;

Καθὼς καὶ ἐκ τῆς κατόπιν ἀπαντήσεως τοῦ *Μπράβου* πιστοῦται, ὁ *Πετροῦτζος* δὲν ἀντελήφθη ἢ λογοπαικῶν δὲν ἠθέλησε ν' ἀντιληφθῆ τί ἐνόει ὁ *Μπράβος* μὲ τὴν λέξιν *Μάρτες* [= Ἄρης]. Διὰ τοῦτο τὸ *Μάρτες* μετέβαλεν εἰς *μαρτῆς*, λέξιν, ἢ ὁποία καὶ σήμερον ἐν Ρεθύμνῃ σημαίνει τὸ οἰκόσιτον πρόβατον, τὸ ἄλλως *μαρτίνι* λεγόμενον. Ἀδιστακτικῶς λοιπὸν πρέπει τὸ *Μαρτῆς* μὲ *M* τοῦ στίχου 139 νὰ διορθωθῆ εἰς *μαρτῆς* μὲ *μ*. Τὴν αὐτὴν διόρθωσιν πρέπει νὰ ὑποστῇ ἢ αὐτὴ λέξις, ἀπαντῶσα εἰς τὴν ἐν στίχ. 141 - 2 ἀπάντησιν τοῦ *Μπράβου* :

δὲν εἶπα γιὰ *μαρτῆ*² ἐγώ, μὰ ἴπα γιὰ τοῦ πολέμου
τὸ μεγαλότατο θεὸ ἀπ' ὄλοι τότε τρέμου.

A, 196. *Ναί*, γιατί ἤκανε ὁ κύρης σου τὰ ξύλινα καπότα.

Ἡ ὑπὸ τοῦ *Ξανθουδίδου*³ προταθεῖσα διόρθωσις τοῦ στίχου τούτου, συνισταμένη εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ *ναί* διὰ τοῦ μεταγενεστέρου τύπου *ναίσκε*, εἶναι ὅλως περιττή. Ἀσφαλῶς ὁ *Ξανθουδίδης* προσέκοψεν εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ στίχος οὗτος, ὡς ἔχει παρὰ Σάθα, τονίζεται καὶ εἰς τὴν τρίτην τοῦ συλλαβῆν, καίτοι εἶναι, καθὼς καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι στίχοι τοῦ ποιήματος, λαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος. ἠθέλησε λοιπὸν, προσθέτων τὴν συλλαβὴν *σκε* μετὰ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας συλλαβῆς τοῦ στίχου, νὰ ἐπιτύχῃ, ὥστε ὁ στίχος νὰ τονίζεται ἀντὶ τῆς τρίτης εἰς τὴν τετάρτην συλλαβὴν. Δὲν ἀντελήφθη ὅμως ὅτι διὰ τῆς διορθώσεώς του ταύτης ὁ στίχος ἐγένετο ὑπερδεκαπεντασύλλαβος. Τὸ ξενίσαν ὅμως τὸν *Ξανθουδίδην* δὲν ξενίζει τοὺς περὶ τὴν νεοελληνικὴν μετρικὴν ἀσχοληθέντας, καθότι εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τοὺς λαμβικοὺς δεκαπεντα-

¹ Εἰς τὰ ἀναφερόμενα χωρία διατηρῶ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ἐκδότου.

² Ὁχι *Μαρτῆ*, ὡς ὁ Σάθας ἔγραψεν.

³ Byz. - Neugr. Jahrb. 2, 72.

συλλάβους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐνίοτε τονίζεται καὶ ἡ τρίτη συλλαβὴ τοῦ πρώτου ἢ τοῦ δευτέρου ἡμιστιχίου, ὡς ἐν τῷ δημοτικῷ στίχῳ.

τῶνα φέρνει ἀστραπόβροντα, τ' ἄλλο χαλαζοβρόχια.

Ἡ ἰδιοτροπία αὕτη τοῦ ἱαμβικοῦ δεκαπεντασυλλάβου ἀπαντᾷ καὶ εἰς πολῦστιχα μὴ δημοτικὰ ποιήματα, ὡς ἐν τῇ Ἑρωφίλῃ τοῦ Χορτάτζη (Δ 140, Δ 689) καὶ ἐν τῷ ἀκολούθῳ στίχῳ τοῦ Παλαμᾶ:

κυβερνήτης ὁ Στοχασμός, κριτῆς ἡ Περηφάνεια ¹.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον *ναὶ* παρατηρῶ ὅτι ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον (B 464) καὶ εἰς τὴν Ἑρωφίλην (E 395).

A, 205. Ἐξῆς ἔχω μῆνες σπῖτι σου...

Διορθωτ.: *ἔξι*, ἀποκαθισταμένον καὶ τοῦ ὀρθοῦ μέτρου.

A, 216. Σώπα καὶ πῆγαινε γοργὸ νὰ βρῆς τὸν Ἑρμογένη
τὸ δάσκαλο καὶ ἀφέντη σου, τοῦ πέ τον ν' ἀνημένη
γὰ κεῖνο ὅπου μιλήσαμε...

Διορθώνω: τοῦ πέ νὰ μ' ἀνημένη.

A, 227. ἄν ἦ καταστεμένα.

Ἡ ὀρθὴ γραφή: ἄν εἶν' καταστεμένα.

A, 239. Ἐνταῦθα ὁ μὴ γνώστης τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ἐκδότης ἔγραψε:

Καὶ ἐρωτοῦσα καὶ ἀπὸ καιρὸ μου ἔλεγες κ' ἦχασές το.

Διορθώνω: Καὶ ἐρώτουσα...

Οἱ ἐκτενέστεροι τύποι τοῦ παρατατικοῦ (ἐρωτοῦσα, - σες κλπ.) εἰς τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι εὐχρηστοὶ μόνον εἰς τὸν πληθυντικόν.

A, 242. καὶ ρεγουσοῦνε κ' εἶχές το θαραπειὸ σου μεγάλο.

Τὸ ρεγουσοῦνε τονιστέον *ρέγουσουνε* (γ' ἐν. προσ. τοῦ παρατατικοῦ τοῦ ῥήμ. *ρέγομαι* = ὀρέγομαι, ἐπιθυμῶ). Το *θαραπειὸ* πρέπει νὰ τονισθῇ *θαράπειο*, ὡς ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ σημερινῷ καὶ ἐν τῷ παλαιότερῳ κρητικῷ ἰδίωματι.

A, 246. καλλιὰ τὸ ξεδαλυῶ [τὸ ὄνειρο, ἐννοεῖται].

¹ Πβ. Θρ. Σταύρου, Νεοελληνικὴ Μετρικὴ, σελ. 65-66.

Ὁ τύπος *ξεδαλυῶ* μοῦ φαίνεται ἀνύπαρκτος. Πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ γνωστοῦ *ξεδιαλυῶ*, τοῦ ἄλλως *ξεδιαλύνω* λεγομένου.

A, 315. *τὸμ πιστεμένο μου και τὸν ἀγαπητό μου γράφει ὁ Σάθας, ἐνῶ και τὸ παλαιότερον και τὸ νεώτερον κρητικὸν ἰδίωμα ἀπαιτεῖ μπιστεμένος (ἐκ τοῦ ἐμπιστεμένος). Ὁρθῶς ὁ ἐκδότης ἔγραψε τὴν λέξιν ἀλλαχοῦ τῆς κωμωδίας (B 45, Γ 153). Πβ. Ἐρωφίλ. Δ 150:*

τῶ δουλευτάδω τῶν καλῶ και τῶν ἐμπιστεμένω.

Ἰντερμ. A 29. *Ἐ τση ἐδεπᾶ ποῦ στέκουσι.*

Διορθωτέον: *ἔ τζι* = νά τους.

A, 46. *Ὁλους τους δέσετε καλά.*

Τὸ τους φέρεται ἐν τῷ κειμένῳ ἄτονον, ὡς δῆθεν ἐγκλινόμενον πρὸς τὴν λέξιν *ὄλους* (πβ. ὄλοι μας, ὄλοι σας κλπ.) Ἐν τοιαύτην κατασκευὴν εἶχεν ἐν νῶ ὁ ποιητὴς θὰ ἔλεγε: *ὄλους τως* (ὀρθότερον: *οὔλους τως*). Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ Στάθου συνδέει τὴν ἀντωνυμίαν μετὰ τῆς προστακτικῆς *δέσετε*, δι' ὃ ἔγραψε: *τοὶ δέσετε* (πβ. μοῦ τότε στείλε, μοῦ τότε δῶσε), καὶ οὕτω πρέπει ν' ἀποκατασταθῆ τὸ χωρίον.

Πραῖ. B, 2. Ὁμιλεῖ ἡ Φαίδρα:

Καθὼς ἔς τὰ περιγιάλια της πρῶτας γροικᾶς και ἀρχίζει και ταραχὴ ἡ θάλασσα μαντάτο μουρμουρίζει, και με τὴν ὥρα μάχεται και μ' ἀφρισμένη χερά ράσσει νὰ κάμη πόλεμο ἔς τὸ πρόσωπο τοῦ ἀέρα, και ἀπῶδε κεῖ με μάνιτα και ταραχὴ μεγάλη τρέχει και δέρνει ἀδιάτρητα τῆς γῆς τὸ περιγιάλι τέτοιας λογῆς ἐρχίσασι οἱ λογισμοὶ και μένα κλπ.

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ δεύτερος στίχος: *και ταραχὴ... χωλαίνει*. Ὁ Ξανθουδίδης¹ διόρθωσε: *και ταραχῆς ἡ θάλασσα μαντάτο μουρμουρίζει*. Ἡ διόρθωσις δὲν μοῦ φαίνεται εὐστοχος. Πρῶτον τὴν ἔκφρασιν: *ταραχῆς μαντάτο* δὲν ἠδύνατο, νομίζω, νὰ τὴν εἴπη συγγραφεὺς πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικοῦ ἰδιώματος, ὡς ὁ ποιητὴς τοῦ Στάθου. Ἐκτὸς τούτου, διότι τὸ δεύτερον ῥῆμα τοῦ προηγουμένου στίχου, τὸ *ἀρχίζει* μένει ἄνευ ὑποκειμένου. Διὰ τοὺς λόγους τούτους προτείνω τὴν ἑξῆς διόρθωσιν:

Καθὼς ἔς τὰ περιγιάλια της πρῶτας γροικᾶς και ἀρχίζει ἡ ταραχὴ και ἡ θάλασσα μαντάτο μουρμουρίζει κλπ.

¹ Byz.-Neugr. Jahrb. 2, 73.

Δυσκολίαν τινά, νομίζω, παρέχει ἡ κτητική ἀντωνυμία *της*, ἡ ὁποία δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἀκολουθοῦντος ρήματος *ἀρχίζει* (ἢ *ταραχῆ*), ἀλλ' εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἐπομένου ρήματος *μουρμουρίζει* (ἢ *θάλασσα*). Ἡ ἀνωμαλία ὅμως ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὅλης τῆς περιόδου ἀπ' ἀρχῆς τοῦ μονολόγου τῆς Φαίδρας μέχρι τοῦ στίχου 6 λογικὸν ὑποκείμενον εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν *θάλασσα*, πρὸς τὴν *ταραχὴν* τῆς ὁποίας παρομοιάζει τοὺς τεταραγμένους λογισμούς *της*. Εἶναι μάλιστα τὸ λογικὸν τοῦτο ὑποκείμενον καὶ γραμματικὸν (ὑποκείμενον) ὄλων τῶν ρημάτων τῆς περιόδου, ἀπὸ τοῦ *μουρμουρίζει* καὶ *ἐξῆς*:

B. 54. *ὄτης ἠκατσα.*

Διορθωτέον: *ὄ,τι ἠκατσα* = μόλις ἐκάθισα.

B. 70. Τὸ *θές μ'* ὀρίσει *κάνω το*, μόνο *κανεῖς μὴ σφάλῃ*,
τουνοῦ τὰ *σάλια ἀληθινὰ ᾗς τὸ Κάστρο μὴ μᾶς βάλῃ*.

Νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀντικαταστήσωμεν τὸ *βάλῃ* διὰ τοῦ *βγάῃ*. Τότε ἡ σημασία τοῦ διστίχου θὰ εἶναι ἡ ἐξῆς: *ὄ,τι μὲ διατάξῃς, τὸ ἐκτελεῶ*. Πρὸςἔξε ὅμως μήπως *κάνεις σφάλῃ* καὶ *βγάῃ* *στὰ φόρα* μέσα στὸ Κάστρο, τὰ *σάλια*, τοῖς φλυαρίαις τούτου.

B. 84. *μὰ ᾗς τὸ στεροῦ ἐξεκάρπισα* σὰν εἶναι ἡ *πεθυμνία σου*.

Διορθώνω: *μὰ ᾗς τὸ ᾗστερο ἐξεκάρπισα...* = εἰς τὸ ὕστερον, εἰς τὸ τέλος. Ἡ ἔκφρασις ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἐρωφίλῃν (A 251 καὶ ἀλλ.), εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (A 755 καὶ ἀλλ.). Εἰς τὸν Γύπαριν μάλιστα (Δ. 283) ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν ἀλωβότερον τύπον: *εἰς τὸ ὕστερο*. Εἰς τὸν τονισμόν τοῦ χειρογράφου, τὸν ὁποῖον βεβαίως ὁ Σάθας εἰς *πλεῖστα* ἐξ ἀγνοίας του θὰ ἠκολούθησε, δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ Σάθας εἰς τὰ Προλεγόμενά του εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου (σελ. ιδ') γράφει ὅτι εἰς τὸν ἀντιγραφέα τοῦ χειρογράφου δύναται νὰ προσαφθῆ τὸ ἐλάττωμα «ὅτι εἶναι ἐχθρὸς ἄσπονδος τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων, δι' ὃ καὶ σπανιώτατα σημεῖοι ἐπὶ τῶν λέξεων τὰ διακριτικὰ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας σημεῖα». Ἐς προστεθῆ ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερον ἀκούεται ἐν Κρήτῃ ᾗς τὸ *ὕστερο-ὕστερο* μὲ τὴν σημασίαν: ᾗς τὸ *κάτω-κάτω* *τῆς γραφῆς*.

B. 85. ... *ᾗς πάγω μὲν κινήσου*.
τὰ *σάλια* του *θωρῶντάς τα*¹ τῆ *στράτα* νὰ *γεμίσου*.

Τὸ *μὲν διορθωτέον* εἰς *μὴν*.

¹ Τὰ φαγητά, ἔννοεῖ.

B. 171. Ὅρισε, Πετροῦτζο. [Πετρ.] Ἀφέντη μου, καλῶς τὴν ἀφεντιά σου.

Τὸ ὄρισε πρέπει ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐκ τούτου προελθόντος ὄρσε, ὁπότε εὐδοοῦται καὶ ὁ στίχος. Ὁμολογῶ ὅτι τὸ ὄρσε τοῦτο μόνον ὡς δεικτικόν = ἰδού, τὸ γνωρίζω, ἐνῶ τοιαύτη σημασία δὲν ὑπόκειται ἐνταῦθα. Πάντως εἶναι γεγονὸς ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς προστακτικῆς ὄρισε. (πβ. τὸ ἐκ τοῦ πληθ. τῆς προστακτικῆς προελθὼν ὄριστε, τὸ ὅποιον ἔχει καὶ δεικτικὴν σημασίαν).

B. 186. Πάγει ἔς τὸ κακὸ χρόνον, καὶ ἔς τὰ ξεκουτροκίσματα.

Διορθώνω: κ' εἰς τὰ ξεκουτροκίσματα.

B. 199. Κακὰ ἀντισταίνεται καμνιά τσ' ἀγάπης, τοῦ πολέμου
νὰ μὴ νικήσῃ ὁ ἔρωτας.

Τὸ κόμμα πρέπει νὰ τεθῇ μετὰ τὴν γενικὴν τοῦ πολέμου. Ἡ σημασία: δυσκόλως ἀνθίσταται τις ἐναντίον τοῦ πολέμου, τὸν ὅποιον διεξάγει ἡ ἀγάπη.

B. 229. Ἡ τελευταία λέξις τοῦ στίχου τούτου: θαῦμα πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς θάμα διὰ νὰ ὁμοιοκαταληκτῆσθαι πρὸς τὴν τελευταίαν τοῦ ἐπομένου στίχου: πρᾶμα.

Ἴντερμ. B. 32. γιατί ἡ φοβέrais σας ποτὲ ταῖς γνώμαις δὲν ἀλλάσσει.

Χάριν τῆς ὀρθῆς συντάξεως καὶ τῆς ὁμοιοκαταληξίας τοῦ στίχου πρὸς τὸν προηγούμενον, λήγοντα εἰς -αῖσι, πρέπει ὁ πληθ. οἱ φοβέρες νὰ μετατραπῇ εἰς ἐνικόν: ἡ φοβέρα.

B. 38. νὰ ῥθῃ μὲ δίχως ἐντήρησι ὀγλήγορα ὀμπροστά μου.

Τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ νὰ γράψωμεν τὸν ἀντίστοιχον τύπον τοῦ ἐντήρησι, ἤτοι νιήρησι, ὅστις καὶ συνηθέστερον ἀπαντᾷ εἰς τὰ κρητικὰ κείμενα.

B. 40. Παρακαλῶ σε, βασιλεῖα, χωστὰ νὰ τσῆ μιλήσω,
σὰν ἄντρα της τὸν λογισμὸν κουρφά τση νὰ γνωρίσω.

Εἰς τὸ δεύτερον Ἴντερμέδιον τῆς κωμωδίας ἔρχονται πρὸς τὸν βασιλέα Πριάμον ὁ Μενελάος, ὁ Παλαμέδες (Παλαμήδης) καὶ ὁ Οὐλίσσης (Ὀδυσσεὺς) καὶ ζητοῦν ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἀρπαγείσης Ἑλένης. Ὁ Πριάμος κομπορημονῶν λέγει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν βίαν τῶν ἀπαιτητῶν (στίχ. 29).

Ἄνεν καὶ φοβερίζη μας¹ νὰ μᾶς ἐκάμη ἀμάχη,
 ἢ Τρόγια δὲν ἐφάνηκε ντήρησι ἀθρώπω νὰ ἔχη,
 γι αὐτως τὰ λόγια παραμπρὸς μηδὲ ποσῶς μὴ πᾶσι,
 γιὰτὶ ἢ φοβέrais σας ποτὲ ταῖς γνώμαις δὲν ἀλλάσσει.

Δέχεται ὅμως νὰ ἐπιτρέψη εἰς τὴν Ἑλένην τὴν ἐπιστροφὴν παρὰ τῷ παλαιῷ της συντρόφῳ, μόνον εἰς περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤθελεν αὕτη μεταπεισθῆ ὑπὸ τῶν ἀπαιτητῶν (στίχ. 33 - 36).

Τὴν Ἑλενα νὰ κάμωμε νὰ ῥθῃ ἐδῶ ὀμπροστὰ σας,
 καὶ ἀνὲν καὶ θέλῃ νὰ συρθῇ εἰς τὰ θελήματά σας,
 νὰ τὴν ἐπάρετε ζημινιὸ μ' ὄλο τὸ θησαυρὸ τση
 μὰ νὰ ῥθῃ δὲν μπορεῖ ποτέ, ξεύρετε στανικὸ τση.

Εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Πριάμου ἀπαντᾷ ὁ Μενέλαος, συμφώνως πρὸς τὴν προτεινομένην ὑπ' ἐμοῦ διόρθωσιν (στίχ. 39).

Παρακαλῶ σε, βασιλιά, χωστὰ νὰ τσί μιλήσω,
 σὰν ἄντρα της τὸ λογισμὸ κουρφα νὰ τσί γυρίσω.

Τὸ χωρίον, ὡς ἔχει παρὰ Σάββα, χωλαίνει. Ἐν πρώτοις ὁ Μενέλαος δὲν πρόκειται ἀπλῶς νὰ μάθῃ τί σκέπτεται ἢ Ἑλένη (τὸ λογισμὸ τση νὰ γνωρίσω), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλως τε θὰ φαντάζεται, ἀλλὰ θέλει νὰ μεταπέισῃ τὴν Ἑλένην, σύμφωνα μὲ τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον τῷ ἔδωσεν ὁ Πριάμος ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι 34^ο στίχῳ. Καὶ τοῦτο πράγματι ἐπιχειρεῖ κατωτέρω, ἀποτεινοόμενος πρὸς αὐτὴν (στίχ. 51 - 80), περατῶν τὸν λόγον του διὰ τῶν ἐπομένων στίχων:

γύρισε, μίλησέ μου,
 τοῦ Μενελάου μίλησε, κάμε τὸ θέλημά μου,
 καὶ ὡς ἦσουε βασίλισσα ἔλα ᾗ τὴν κατοικίᾳ μου.

Περὶ καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ Πριάμου εἰς τὴν Ἑλένην ἀποτεινομένους (στίχ. 47) λόγους:

καὶ ἄντρας σου θέλει μοναχὰς τὸ λέγει ν' ἀγροικίῃσης.

Τὸ κουρφα τοῦ στίχου πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσωμεν μὲ τὴν σημασίαν: «μὲ τρόπο», «χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ».

B. 107. ἔδεσασίνε. Γραπτέον: ἐδέσασίνε = ἔδεσαν.

¹ Ὁ Μενελάος, ἐννοεῖται.

Πρᾶξ. Γ. 9. *θαραπειὸ ἐδικὸ μου. Διορθώνω: θαράπειο... = εὐχαρίστησις.*

Γ. 42. καὶ ἀπὸ τῆ *χεῖρα* τὰ σπαθιά τῶν *ἔξι τῶν ἐπαίρων.*

Διορθωτέον: καὶ ἀπὸ τῆ *χέρα* τὰ σπαθιά τῶν *ἔξι τῶσε παίρων.*

Γ. 175. *ἂν ἦν' μπαράνομο.* Γράφει: *ἂν εἶν' παράνομο.* Ὁ τύπος *μπαράνομος* μόνον ἐν τῇ λεγομένῃ *συνεπείᾳ ἀπαντᾷ* (τὸν *παράνομο*—τὸ *βαράνομο*).

Γ. 210. *κ' ἠτρέχασι τ' ἀμμάτια του τὸ δάκρυο ὡς ἀργνάκι.*

Διορθώνω: *κ' ἐτρέχασι τ' ἀμμάτια του τὸ δάκρυο ὡσὰ ρυάκι.* [= ὡς *θυάκιον*]. Τὸ *ἠτρέχασι* διώρθωσα εἰς *ἐτρέχασι*, διότι τονουμένη μόνον ἢ αὔξησις ἐλάμβανε καὶ λαμβάνει ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ τὸν τύπον *ἦ — , ἦτρεχα*, ἀλλὰ *ἐτρέχασι*. Τὸ *ὡς ἀργνάκι* διώρθωσα: *ὡσὰ ρυάκι.* Ἴσως μοῦ παρατηρήσῃ τις ὅτι ἐν τῇ γραφῇ τοῦ ἐκδότου ἔχομεν τύπον τῆς λέξεως μὴ μαρτυρούμενον ἄλλοθεν, *ἀρνάκι*. Ἦτο πράγματι δυνατόν τοιοῦτος τύπος νὰ σχηματισθῇ ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ τὰ *ρυάκια* — *τ' ἀρνάκια*—*τ' ἀρνάκι*. Διὰ τὸν ἔξης ὁμως λόγον ἀποκλείω τὴν ὑπαρξιν, ἐνταῦθα τοῦλάχιστον, τοιούτου τύπου. Διότι ἐκ τῶν ὁμοιωματικῶν συνδέσμων *ὡσάν* (ὑπὸ τοὺς διαφόρους τύπους του) καὶ *ὡς*, ὁ μὲν πρῶτος δύναται ἐν τῇ προτάσει νὰ συνδέεται μὲ σχεδὸν οἰοιδήποτε μέρος λόγου¹, ἐνῶ ὁ δευτέρος ὡς μόνον μὲ ῥήματα². Εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος στίχον:

Κ' ἐτρέχασι τ' ἀμμάτια του τὸ δάκρυο ὡσὰ ρυάκι

οὐδένα λόγον ὑπάρξεως ἔχει ὁ σύνδεσμος *ὡς*: χρειάζεται ὁ ἕτερος: *σάν* διὰ νὰ συνδέσῃ τὸ οὐσιαστ. *ρυάκι*. Ἄλλ' ἀπαιτουμένου τοῦ συνδέσμου *σάν*, μετρικῶς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὁ τύπος *ἀρνάκι*.

Γ. 212. *κι' ὅλα μοῦ τὰ διηγῆθηκε μὲ πόνο μου καὶ πίκρα.*

Πρῶτον παρατηρῶ ὅτι πρέπει νὰ διορθώσωμεν: μὲ πόνο *του*, ἐπειδὴ τοῦτο λογικώτερον. Διὰ νὰ ὁμοιοκαταληκτῆσῃ δὲ ὁ στίχος οὗτος πρὸς τὸν προηγούμενον, λήγοντα μὲ τὴν λέξιν *ἐσκαλωθῆκα* (γ' πληθ.), πρέπει νὰ

¹ Ἐρωφίλ. Ε 505 - 6.

σάν ἀστραπὴ ἴαψε κ' ἔσβησε, κ' ἔλυσε σάν τὸ χιόνι,
σὰ νέφαλον ἐσκόρπισε στὸν ἄνεμο σὰ σκόνι.

² Ἐρωτόκρ. Δ. 143.

ὡς στρώσῃ τὸ κλινάριν του ὁ καθενεὶς κοιμάται.

Ἄς προστεθῇ ὅτι τὸ *ὡς* τοῦτο προστιθέμενον μὲ τὸ *καθὼς* εἰς τὸ κρητικὸν ἰδίωμα ἀπτελεῖ μίαν λέξιν *ὡσκαθὼς*.

διορθώσωμεν τὸ *πίκρα* εἰς *πρίκα*, εἰς τύπον δηλ. συνηθέστερον ἐν Κρήτῃ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ ποιητὴς τοῦ Στάθῃ ¹.

Γ. 237. γιὰ τὴν καλορριζικιά μηδένας δὲν κατέχει
καὶ νὰ γνωρίση φανερὰ φίλο καλὸ ποιὸν ἔχει,
πειδὴ *ψευτοὶ* καὶ ἀληθινοὶ ² τότε τὸν τριγυρίζου.

Διορθώνω: *ψευτοί*. Τὸ ἐπίθετον *ψευτός* ἀπαντᾷ ἐν στίχῳ Γ 348 τοῦ Στάθῃ: τὰ *ψευτὰ* = τὰ ψευδῆ, τὰ ἄλλως ἐν Κρήτῃ *ψοματένια* λεγόμενα. Ὁ τύπος *ψευτός* μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς Ἐρωφίλης (Δ 103):

γιὰ τὰ λόγια τὰ *ψευτὰ* κ' ἢ ὄψι τοῦ προσώπου
τὰ πάθη καὶ τσί λογισμοὺς χώνουσι *πᾶσ'* ἀθρώπου.

Γ. 336. καὶ τὰ νεφρά σου *ἔσῳ* ὅσπασες κ' ἐξεκουτρούκισέ σε.

Διορθώνω: *ἔσῳσπασες* = ἔσπασες τελείως. Τὸ *ἔσῳσπασες*, πιστεύω, ἐκ τοῦ *ἰσῳσπασες*. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ α' συνθετικοῦ τῆς λέξεως (ἰ)σο — πρβ. τὸ *σογίνηκες* τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τὸ *σιογίνηκες* τῆς Δυτικῆς Κρήτης, τὰ ὅποια σημαίνουν: *παράγινες*. Πρβ. ὁμοίως τὸ ἐν Δυτ. Κρήτῃ τὰ *σιοχάλασα* = τὰ χάλασα τελείως, ὅπως καὶ τὸ ἐκεῖ καὶ ἀλλαχοῦ ἀπαντῶν: θὰ σὲ κάμω *σιῶσπασο* ἀπὸ τὸ ξύλο.

Γ. 410. καὶ τὸ καῦμό μου γνώθουσι *χωσμένοι* ὅς τὸ πετζί μου.

Διορθώνω: *χωσμένο* [τὸν καημὸ δηλ.] εἰς τὸ πετζί μου.

Γ. 411. Ὁ στίχος τελευτᾷ μὲ τὴν λέξιν: *πανθρεύου*. Γράφω τὸν συνήθη κρητικὸν τύπον: *παντρεύγου*, ἐπιτυγχανομένης οὕτω ὁμοιοκαταληξίας πρὸς τὸν ἐπόμενον στίχον, λήγοντα μὲ τὸ ῥῆμα *ἔβγου* = βγαίνουν.

Γ. 488. *ἦκιζές* μου. Γράφε: *ἦγγιζές* μου.

Γ. 494. *ἀπῶδα* καὶ *ὀμπρός* ... Διορθώνω: ἀπὸ δὰ καὶ ὀμπρός = ἀπὸ τῶρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς.

Γ. 546. καὶ ὅς ἔβγη ἀπὸ τὸ νοῦ σου. Ἐ διόρθωσις: *κι ἄς* ἔβγη.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΡΙΑΡΑΣ

¹ Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ τύπος *πικραίνομαι* εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον ἀπαντᾷ μόνον ἅπαξ (ἀντὶ τοῦ συνήθους *πικραίνομαι*) καὶ μάλιστα εἰς στίχον ἀθετούμενον (Α 412).

² Φίλοι, ἐννοεῖται.